

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ, ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΑΘΗΜΑ: «ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ» 2005-2006

ΔΙΔΑΣΚΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Γ.ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

«Ο ΦΥΣΙΚΟΣ ΔΙΚΑΣΤΗΣ»

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΟΥ ΠΑΝΤΕΛΙΝΑ

A.M.1340200400777

EMAIL LINAZ69@YAHOO.GR

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

i. Συντομογραφίες

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

- I. Έννοια- γενικές παρατηρήσεις
- II. Γενικό κριτήριο
- III. Εκκρεμοδικία
- IV. Ιστορική αναδρομή

ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

- V. Η αρχή του φυσικού δικαστή
- VI. Ερμηνεία του άρθρου 8 του Συντάγματος
- VII. Αποδέκτες της αρχής
- VIII. Αρμοδιότητα και σύνθεση

ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

- VX. Το ζήτημα του κωλύματος του δικαστή
- X. Δικαστικές Επιτροπές, Έκτακτα δικαστήρια
- XI. Εξαιρετικά δικαστήρια, Ειδικά δικαστήρια
- XII. Περιπτώσεις αναστολής του άρθρου 8 του Συντάγματος

- ii. Περίληψη Εργασίας
- iii. Βιβλιογραφία

Συντομογραφίες

<i>ΑΚ</i>	<i>Αστικός Κώδικας</i>
<i>Αναλ.</i>	<i>Αναλυτικά</i>
<i>Α.ν</i>	<i>Αναγκαστικός νόμος</i>
<i>Α.Π.</i>	<i>Άρειος Πάγος</i>
<i>Αρμ.</i>	<i>Αρμενόπουλος</i>
<i>Αχρον.</i>	<i>Αχρονομολόγητο</i>
<i>Γ.Ο.Σ.Δ</i>	<i>Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο</i>
<i>Εκδ.</i>	<i>Έκδοση</i>
<i>Ε.Δ.Δ.Α</i>	<i>Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου</i>
<i>Ε.Δ.Δ.Α</i>	<i>Επιθεώρηση Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου</i>
<i>Ε.Ε.Ν.</i>	<i>Εφημερίδα Ελλήνων Νομικών</i>
<i>Ελλ.Δ.</i>	<i>Ελληνική Δικαιοσύνη</i>
<i>Ε.Σ.</i>	<i>Ελεγκτικό Συνέδριο</i>
<i>Εφ.Συζ.</i>	<i>Εφημερίδα συζυτήσεων</i>
<i>ΕΕΕυρΔ</i>	<i>Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου</i>
<i>Θν</i>	<i>Θεμελιώδης νόμος</i>
<i>Μτ</i>	<i>με τον τίτλο</i>
<i>Μον</i>	<i>μονογραφία</i>
<i>Ν</i>	<i>νόμος</i>
<i>ΝοΒ</i>	<i>Νομικό Βήμα</i>
<i>Οππ</i>	<i>όπου παραπάνω</i>
<i>Πα</i>	<i>περιφερειακός αριθμός</i>
<i>Πρβλ</i>	<i>πράβαλε</i>
<i>ΠΥΞ</i>	<i>Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου</i>
<i>Σ.τ</i>	<i>Στον τόμο</i>
<i>ΣτΕ</i>	<i>Συμβούλιο της Επικρατείας</i>

Τ. Τόμος

Τευχ. Τεύχος

Τιμ.τ. Τιμητικός Τόμος

ΤοΣ Το Σύνταγμα

Τ.κ. το κεφάλαιο

Τ.π. την παράγραφο

Υ.Α. Υπουργική Απόφαση

Έννοια-γενικές παρατηρήσεις

Φυσικός (jure naturel ,giudice naturale) ή νόμιμος δικαστής είναι το πρόσωπο το οποίο νομιμοποιείται ,σύμφωνα με το Σύνταγμα και τους δικονομικούς νόμους ,να εκδικάζει συγκεκριμένη κατηγορία υποθέσεων. Ο όρος φυσικός δικαστής χρησιμοποιείται ως συνώνυμος του όρου νόμιμος δικαστής ,ο οποίος μάλιστα έχει επικρατήσει τα τελευταία χρόνια στη θεωρία και στη νομολογία ,για να αποφεύγονται τυχόν συγχύσεις με αναφορές στο φυσικό δίκαιο.

Η αρχή του να έχει ο καθένας το φυσικό δικαστή του, αποτελεί ένα συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα. Εντάσσεται στα δικαιώματα διαδικασίας, στο δικαίωμα της προσωπικής ασφάλειας συγκεκριμένα, και σε ένα γενικότερο πλαίσιο στις ατομικές ελευθερίες¹.

Το ισχύον Σύνταγμα στο άρθρο 8 ορίζει αφενός ότι κανένας δεν στερείται χωρίς την θέλησή του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος(παράγραφος 1) και αφετέρου ότι Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα δεν επιτρέπεται να συσταθούν(παράγραφος 2).

Το άρθρο αυτό επισημαίνει ότι η δικαστική εξουσία, με την έννοια του μονοπρόσωπου ή συλλογικού εκείνου δικαστικού οργάνου το οποίο είναι αρμόδιο να δικάζει κατηγορία ή κατηγορίες υποθέσεων², είναι ουσιαστική και κυρίως αποτελεσματική μόνο όταν παρέχεται από δικαστή, που δεν ορίζεται ειδικώς για να δικάσει ένα συγκεκριμένο άτομο ή μια συγκεκριμένη υπόθεση αλλά ορίζεται από πριν και σε ανύποπτο χρόνο, με βάση γενικούς και αφηρημένους κανόνες με νόμο³.

¹Μάνεσης, *Ατομικές Ελευθερίες*, 1982, σελ..211

²Παραράς, *Σύνταγμα και Ε.Σ..Δ.Α.*, 1996

³Χρυσόγονος, *Ατομικά Και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 2001

Με τον όρο νόμο, ο συντακτικός νομοθέτης εννοεί όχι μόνο τον τυπικό αλλά και τον ουσιαστικό νόμο. Επομένως, σύμφωνα με την άποψη αυτή, είναι δυνατός ο προσδιορισμός του νόμιμου δικαστή και με κανονιστική πράξη της διοίκησης μετά από κανονιστική εξουσιοδότηση⁴.

Γενικό κριτήριο

Ο νόμος με τον οποίο καθορίζεται ποιο δικαστήριο, ποιο τμήμα δικαστηρίου και ποιος δικαστής θα δικάσει κατηγορία υποθέσεων οφείλει να μην είναι ατομικός και πρέπει να καθορίζει η να τροποποιεί τη δικαιοδοσία και την αρμοδιότητα ή τη σύνθεση του δικαστηρίου κατά τρόπο γενικό και αφηρημένο και με αντικειμενικά κριτήρια⁵. Ο νόμιμος δικαστής αναγνωρίζεται από τον νομοθέτη ως αρμόδιος δικαστής κατά τόπο, καθ' ύλη ή με βάση οποιοδήποτε άλλο γενικό κριτήριο.

Η συνταγματικά προβλεπόμενη αρχή του φυσικού δικαστή επιβάλλει στην πολιτεία να εκδόσει, πρώτα νόμο με τον οποίο θα καθορίζονται οι γενικοί κανόνες που πρέπει να διέπουν την συγκρότηση των δικαστηρίων και δεύτερον προεδρικά διατάγματα που θα προβλέπουν τους εσωτερικούς κανονισμούς των δικαστηρίων και θα προσδιορίζουν αντικειμενικά κριτήρια για την σύνθεση των διαφόρων δικαστηρίων. Έτσι, με την έναρξη μιας εκκρεμοδικίας θα είναι από πριν καθορισμένη η σύνθεση του δικαστηρίου με συγκεκριμένους δικαστές που θα δικάσουν την υπόθεση. Ratio της συνταγματικής ρύθμισης είναι η παρεμπόδιση επέμβασης σε συγκεκριμένη υπόθεση μέσω του ορισμού του δικαστηρίου ή της σύνθεσής του ώστε να λάβει η δικαστική απόφαση προκαθορισμένη απόφαση. Το συνταγματικό προστατευόμενο αγαθό είναι η δίκαιη δίκη και η παροχή έννομης δικαστικής προστασίας. Η εξουσία του νόμιμου δικαστή να εκδικάσει κάθε συγκεκριμένη υπόθεση απορρέει από την αρμοδιότητά του να δικάσει οποιαδήποτε υπόθεση της ίδιας κατηγορίας. Η πεμπτούσια της συνταγματικής προστασίας της αρχής του φυσικού δικαστή, βρίσκεται στην απαγόρευση του διορισμού

⁴ Δημητρόπουλος, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, 2005

⁵ Χρυσόγονος, *Ατομικά Και Κοινωνικά Δικαιώματα*

«ειδικού» δικαστή για συγκεκριμένη υπόθεση, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται εκ των προτέρων το περιεχόμενο της δικαστικής απόφασης⁶.

Εκκρεμοδικία

Με βάση την αρχή του νόμιμου δικαστή, απαγορεύεται να επηρεάσει αυθαίρετα η οποιαδήποτε μορφή εξουσίας τις δικαστικές αποφάσεις είτε με την σύσταση των δικαιοδοτικών οργάνων μετά την εμφάνιση της διαφοράς, είτε με την αφαίρεση μιας υπόθεσης από ένα δικαστή και την ανάθεσή της σε άλλον, είτε με την ανάθεση της άσκησης της δικαιοδοσίας για μερικές καθορισμένες υποθέσεις (και μάλιστα προληπτικά) πριν να ανακύψει η διαφορά, είτε με τον καθορισμό, με οποιονδήποτε τρόπο του φυσικού προσώπου που θα ασκήσει στη συγκεκριμένη περίπτωση τη δικαιοδοτική λειτουργία⁷. Απαγορεύεται επίσης η κατάργηση ορισμένου δικαστηρίου μετά τη γέννηση της διαφοράς⁸, όπως και η απ' ευθείας τιμώρηση του ατόμου από τη νομοθετική ή την εκτελεστική εξουσία, στην τελευταία δε περίπτωση, η διοίκηση, όταν είναι διάδικος σε διαφορά που έχει ιδιωτική φύση δεν μπορεί ούτε με νόμο να καταστεί δικαστής στις δικές της υποθέσεις⁹. Η αρχή του νόμιμου δικαστή παραβιάζεται όταν ανατίθεται αυθαίρετα σε δικαστή η εκδίκαση μιας υπόθεσης, αν και είχε αφαιρεθεί προηγούμενα από αυτόν με νόμιμο τρόπο. Ή όταν το αναρμόδιο πολυμελές πρωτοδικείο δεν παραπέμπει την υπόθεση στο αρμόδιο μονομελές πρωτοδικείο ή το ειρηνοδικείο λόγω του ότι είναι ανώτερο δικαστήριο και δεν γεννάται λόγος έφεσης(47 ΚΠολΔ).

⁶ Δημητρόπουλος, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, 2005

⁷ Μπέης, *Τα συνταγματικά*, 1983

⁸ Παραράς, *Σύνταγμα*, 2001

⁹ Σβώλος-Βλάχος, *Το Σύνταγμα της Ελλάδος*

Ιστορική αναδρομή

Η αρχή του νόμιμου δικαστή και της απαγορεύσεων των εκτάκτων δικαστηρίων, αναγνωρίστηκαν υποτυπωδώς για πρώτη φορά στη Magna Charta το 1215, στην οποία περιέχονται ρυθμίσεις σχετικές με την οργάνωση και την δικαιοδοσία των δικαστηρίων, και για τους κομήτες και τους βαρόνους(άρθρο 14, 29), καθώς επίσης και στο Bill of Rights του 1689, που καταδίκασε ρητώς τις κάθε είδους δικαστικές επιτροπές ως «παράνομες και ολέθριες». Συγκεκριμένα, οι Άγγλοι μονάρχες χρησιμοποίησαν την Star Chamber, ως δικαστήριο μέσω του οποίου επέβαλλαν την θέλησή τους και υπαγόρευαν τις δικές τους αποφάσεις χωρίς εγγυήσεις για τους δικαζομένους . Η επιτροπή αυτή καταργήθηκε το 1640. Η ρητή καταδίκη των δικαστικών επιτροπών τέθηκε στο Bill of Rights(1, παράγραφος3) ως πρόληψη στο κίνδυνο επανασύστασης αυτής της επιτροπής¹⁰. Η αρχή του νόμιμου δικαστή ανευρίσκεται αρχικά σε μοναρχικά πολιτεύματα, που όμως τότε απέβλεπε στην κατοχύρωση ορισμένων δικονομικών προνομίων των ευγενών, της Καθολικής Εκκλησίας και των συντεχνιών. Με την σημερινή της μορφή, αναγνωρίστηκε στη Γαλλία ,όχι όμως στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και του Πολίτη, αλλά απ' ευθείας στα Γαλλικά Συντάγματα της επαναστατικής περιόδου, το 1791(κεφάλαιο V,άρθρο 4) και του 1795(άρθρο 204)και αργότερα στους Συνταγματικούς Χάρτες του 1814(άρθρο 52-63) και του 1830(άρθρο 53-57)¹¹. Παρόλ' αυτά , για τα μετέπειτα Ευρωπαϊκά Συντάγματα πρότυπο αποτέλεσε κυρίως το Βελγικό Σύνταγμα του 1831(άρθρο 8 και 94)¹² .

¹⁰ Σβώλου-Βλάχου ,*Το Σύνταγμα της Ελλάδος ,τόμος Β, 1954*

¹¹ Μάνεσης, *Ατομικές Ελευθερίες, 1982*

¹² Κασσιμάτης/Μαυριάς/Μπέης, *Η Ερμηνεία του Συντάγματος, 2001*

Στην Ελληνική Εννομη τάξη, η αρχή του φυσικού δικαστή κατοχυρώθηκε Συνταγματικά όχι στο πρώτο ελληνικό Σύνταγμα, δηλαδή στο Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδαύρου του 1822, αλλά στο επόμενο, στο Σύνταγμα της Άστρους (Νόμος Επιδαύρου), το 1823. Συγκεκριμένα, κατά το άρθρο ι' «Κανένας δεν δύναται να βιασθεί να διαφύγη το ανήκον κριτήριο» και κατά το άρθρο πα' «Κανένας δεν δύναται να αποφύγη το ανήκον κριτήριο». Σαφέστερα όμως διατυπώθηκε στο Σύνταγμα της Τροιζήνας του έτους 1827, το οποίο όριζε τα εξής . κατά το άρθρο 22, «Κανείς δεν δύναται να αποφύγει το ανήκον κριτήριο , ουδέ να εμποδιστεί από το να καταφύγει εις αυτό» . Επίσης κατά το άρθρο 138, «δικαστικά επιτροπαί ή Δικαστήρια έκτακτα , απαγορεύονται εις το εξής» . Ανάλογες διατάξεις περιελήφθησαν και στο «Ηγεμονικό Σύνταγμα» του 1832. Το Σύνταγμα του 1844 στο άρθρο 89 όρισε τα εξής «Ουδείς αφαιρείται άκων του νομου ωρισμένου εις αυτόν Δικαστού όθεν δικαστικά επιτροπαί και έκτακτα δικαστήρια υφ' οποιονδήποτε όνομα δεν επιτρέπεται να συστηθώσιν» .Στο άρθρο 8, όρισε ότι «ουδείς αφαιρείται άκων του παρά του νόμου ωρισμένου εις αυτόν δικαστού» και το άρθρο 91, «δικαστικά επιτροπαί και έκτακτα δικαστήρια, υφ' οποιονδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθώσιν». Η ρύθμιση παρέμεινε «διχοτομημένη» στο Σύνταγμα του 1952 επανανοποίησε την ρύθμιση και όρισε ότι «Ουδείς αφαιρείται άκων του παρά του νόμου ωρισμένου εις αυτόν δικαστού. Δικαστικά επιτροπαί και έκτεκτα δικαστήρια υφ' οποιονδήποτε όνομα δεν επιτρέπεται να συστηθώσιν»¹³.

¹³ Δημητρόπουλος , *Συνταγματικά Δικαιώματα* , 2005

Γενικό Μέρος

Η αρχή του φυσικού δικαστή

Ο συντακτικός νομοθέτης , καθιερώνει την αρχή του νόμιμου ή «φυσικού». Κατά το άρθρο 8 του ισχύοντος Συντάγματος «κανένας δε στερείται χωρίς τη θέλησή του το δικαστή , που του έχει ορίσει ο νόμος . Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια , με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν».

Η αρχή του νόμιμου δικαστή ανήκει στις περιπτώσεις εκείνες οι οποίες ως επί το πλείστον αναφέρονται με την αντικειμενική τους διάσταση. Συνήθως , γίνεται λόγος για «αρχή» και όχι για δικαίωμα . Ο συντακτικός νομοθέτης καθιερώνει την αρχή του νόμιμου δικαστή ως αντικειμενική δικαιοσύνη αρχή . Από την αντικειμενική αυτή αρχή , απορρέουν αναμφισβήτητα ατομικά συνταγματικά δικαιώματα¹⁴ .

Συγκεκριμένα , σύμφωνα με την αρχή του νόμιμου δικαστή , το δικαστήριο , ενώπιον του οποίου θα εκδικαστεί η υπόθεση , καθορίζεται εκ προτέρων από τον νόμο με τη βοήθεια αφηρημένων συνδετικών εννοιών (π.χ. η αξία του αντικειμένου της δίκης , κατοικία του εναγομένου) που δεν επηρεάζεται από τις συνθήκες της συγκεκριμένης δίκης ή από τα πρόσωπα των διαδίκων *hic et nunc*. Νόμιμος δικαστής σημαίνει αυτόματη εξατομίκευση του ίδιου , με βάση μια οριοθετημένη νομιμοποίηση από το νόμο , ως προς το δικαστικό όργανο και τα κριτήρια σύνθεσής του , με συνέπεια να είναι γνωστό εκ των προτέρων σε ποιο δικαστήριο θα εισαχθεί ορισμένη υπόθεση , ανάλογα με το αντικείμενο της διαφοράς , εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο στο άτομο τη βεβαιότητα του δικαστή. Η τελευταία δεν θεωρείται ως μια προστατευμένη αυταξία , αλλά αντίθετα , πρέπει να εγγυάται την πραγμάτωση του σκοπού του φυσικού δικαστή , που είναι η βεβαιότητα ενός δικαστή σίγουρα μη μεροληπτικού.

¹⁴ Δημητρόπουλος, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, 2005

Κατά την αρχή του νόμιμου δικαστή τα πρόσωπα που συνθέτουν το δικαιοδοτικό όργανο δεν πρέπει να επιλέγονται διακριτικά κατά την εκάστοτε βούληση του προϊσταμένου του Δικαστηρίου¹⁵, αλλά με την βάση αντικειμενικά κριτήρια που να αποκλείουν τη Δυνατότητα οποιουδήποτε συνδέσμου μεταξύ της ιδιομορφίας της υπόθεσης και της προσωπικότητας των διαδίκων , ή τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ δύο ή περισσότερων δικαστών. Συνεπώς, τα πρόσωπα της σύνθεσης του δικάζοντος δικαστηρίου πρέπει να είναι εκ των προτέρων γνωστά στους διαδίκους ¹⁶. Ενδεχόμενη άποψη , ότι ο φυσικός δικαστής αναφέρεται μόνο στο όργανο και όχι και στο πρόσωπο του δικαστή , παραβλέπει ότι η αμεροληψία με την οποία συνδυάζεται ο φυσικός δικαστής έχει έννοια μόνο αν αναφέρεται στο πρόσωπο του τελευταίου. Στηρίζεται δε επί καθαρώς λογικής αφαίρεσης ότι δικάζει το όργανο και όχι τα υποκείμενα που το συνθέτουν¹⁷ , στερεί την εγγύηση του φυσικού δικαστή από το πραγματικό και ενεργό περιεχόμενο της και ενδεχόμενα δικαιολογείται από τη θεώρηση του δικαστή ως αυτόματης μηχανής εφαρμογής του νόμου με λογικούς συλλογισμούς .Από την αρχή του νόμιμου δικαστή απορρέει όμως και ο ουσιαστικός κανόνας καθορισμού της αρμοδιότητας του δικαστή για το μέλλον , δηλαδή για υποθέσεις που δημιουργούνται μετά το νόμο που ισχύει για την αρμοδιότητα. Συνεπώς , απαγορεύεται η αναδρομικότητα των δικονομικών νόμων της αρμοδιότητας .

Από άποψη υποκειμενικής ενέργειας , η αρχή του νόμιμου δικαστή αναφέρεται τόσο στο άτομο , προστατεύοντας το συμφέρον του να μην αναφέρεται από το δικαστή που ο νόμος καθορίζει ως αρμόδιο , όσον και στο δικαιοδοτικό όργανο , ως εγγύηση , οι δίκες της αρμοδιότητας του να μην αφαιρούνται ούτε δια μέσου αποφάσεων διακριτικού χαρακτήρα , ούτε δια μέσου νόμου με αναδρομική δύναμη.

Η αρχή αυτή αποτελεί θεμελιώδη βάση της δικαστικής οργανώσεως της χώρας και εν γένει της δικαιοδοτικής λειτουργίας¹⁸, ούσα αυτοτελές στοιχείο της ασφάλειας του ατόμου¹⁹.

¹⁵Κεραμεύς , Αστικό

¹⁶Μπέης , Τα Συνταγματικά

¹⁷Μπέης , Πολιτική Δικονομία ,σ.556

¹⁸Δαγτόγλου , Ατομικά Δικαιώματα, Τεύχος Β

¹⁹Σβώλος-Βλάχος , Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Τεύχος Β

Είναι επίσης μέσον εγγύησης απέναντι στην αυθαιρεσία της εκτελεστικής εξουσίας ή κατ' άλλους , εγγύηση του κράτους δικαίου και χαρακτηριστικό γνώρισμα της γνήσιας απονομής της δικαιοσύνης²⁰. Έχει ουσιαστικό περιεχόμενο και μεγαλύτερη αξία εντός ενός πλουραλιστικού συστήματος πολιτικών ιδεολογιών , το οποίο είναι *conditio sine qua non* ενός δημοκρατικού συντάγματος , ούσα αναγκαία εγγύηση για την ανάπτυξή τους. Ο ιδεολογικός πλουραλισμός που επηρεάζει τις επιλογές του δικαστή αποκαλύπτει την εγγυητική λειτουργία του φυσικού δικαστή να απαγορεύει την τεχνητή αλλοίωση του πλουραλισμού με την αφαίρεση μιας δίκης από ένα αρμόδιο δικαστή και την ανάθεσή της σε άλλον , λόγω της πολιτικής του ιδεολογίας , προκειμένου να υπάρξει μια συγκεκριμένη λύση της διαφοράς .

Πρόκειται για δημόσιο δικαίωμα των ατόμων , αλλά και αντικειμενικού χαρακτήρα αρχή , από την οποία πηγάζει η εγγύηση του ατόμου για την προστασία του , κατά την απονομή της δικαιοσύνης , απέναντι στην αυθαιρεσία της νομοθετικής, της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας²¹.

Εφαρμόζεται σε κάθε είδους δικαιοδοσία και όχι μόνο στην ποινική²². Ορίζεται στο άρθρο 8 του Συντάγματος, στη Διεθνή Σύμβαση της Ρώμης(άρθρο 6, παράγραφος 1) , στη Διεθνή Σύμβαση των αστικών και πολιτικών Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών (άρθρο 14) , καθώς και στον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας(άρθρο 109, παράγραφος 1)²³.

Η διάταξη του άρθρου 8 του Συντάγματος, αποσκοπεί , βέβαια, κατά πρώτο λόγο στην προστασία του ατόμου από ποινική δίωξη, κρίση ή καταδίκη εκ μέρους του δικαστή που δεν είναι , σύμφωνα με τον νόμο , αρμόδιος να κρίνει και κάθε υπόθεση όμοια με την υπόθεση του συγκεκριμένου προσώπου. Μολονότι η ιστορική καταγωγή της διάταξης συνδέεται με την ποινική δίκη , ωστόσο σήμερα αυτή έχει ευρύτερη σημασία . Θεσπίζει ένα γενικότερο κανόνα που απαγορεύει την ενγένει στέρηση του νόμιμου δικαστή, και όχι μόνο του ποινικού.

²⁰Καρράς , *Σύνταγμα, 1997*

²¹Σβώλος-Βλάχος , *Το Σύνταγμα της Ελλάδος Β*

²²Μάνεσης, *Ατομικές Ελευθερίες, 1982*

²³Πανταζόπουλος, *Η εξαίρεση του δικαστή*

Έχει λοιπόν εφαρμογή και στις ποινικές , και στις πολιτικές , και στις διοικητικές , ακόμα δε και στις πειθαρχικές δίκες²⁴.

Ερμηνεία του άρθρου 8 του Συντάγματος

Η Συνταγματική αρχή του νόμιμου δικαστή, ισχύει τόσο υπέρ των Ελλήνων Πολιτών , όσο και υπέρ των αλλοδαπών που βρίσκονται στο ελληνικό έδαφος . Επίσης , η αρχή αυτή δεσμεύει όλα τα κρατικά όργανα. Και της νομοθετικής και της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας (γι' αυτήν την τελευταία προβλέπεται και το άρθρο 109 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας).

Ειδικότερα, ως προς την νομοθετική ρύθμιση ορισμένων περιπτώσεων , πρέπει να σημειωθεί ότι προς το άρθρο 8 αντίκειται όχι μόνο ο νόμος που αφαιρεί μια υπόθεση, ή ένα πρόσωπο από τη δικαιοδοσία ενός δικαστηρίου , αναθέτοντάς την σε άλλο, αλλά και ο νόμος που αναδρομικά καταργεί ένδικα μέσα, καθιστώντας έτσι δυσμενέστερη τη θέση ενός διαδίκου , ή που καταργεί μια υφιστάμενη δικαιοδοσία χωρίς να ιδρύει παράλληλα νέα. Επειδή πάντως η διατύπωση του άρθρου 8 ενδέχεται να δημιουργεί ορισμένα ζητήματα, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η αρχή του νόμιμου δικαστή δεν έχει την έννοια ότι αποκλείονται μεταβολές , ενεργούμενες με νόμο , στη συγκρότηση, οργάνωση και λειτουργία των δικαστηρίων.

Το άρθρο 8 του Συντάγματος, στην παράγραφο 1, απαγορεύει να στερηθεί ο διάδικος χωρίς την θέλησή του το φυσικό δικαστή. Από τη ρύθμιση αυτή δεν μπορεί να συναχθεί εξ αντιδιαστολής καμιά γενική αρχή ότι δήθεν οι διάδικοι μπορούν κατά βούληση να επιλέγουν το δικαστήριο ή τους δικαστές που θα τους δικάσουν. Κάτι τέτοιο θα ήταν αντίθετο όχι μόνο προς την ίδια την εύρυθμη λειτουργία της δικαιοσύνης,

²⁴ Μάνεσης, *Ατομικές Ελευθερίες*, 1982

η διασφάλιση της οποίας εμπεριέχεται στη ratio της συνταγματικής αυτής διάταξης. Επομένως, το «χωρίς την θέλησή του» σημαίνει απλώς ότι μπορεί με γενικούς και αφηρημένους κανόνες δικαίου να επιτραπεί στους διάδικους να συμφωνίσουν την υπαγωγή των διαφορών τους σε δικαιοδοτικό όργανο άλλο από το γενικά αρμόδιο για παρόμοιες υποθέσεις. Τέτοιοι κανόνες καθιερώνονται στα άρθρα 42-44 και 867 ΚπολΔ. Εξυπακούεται ότι, αν ο ενδιαφερόμενος δεν συμφωνεί, αυτή η κατ' εξαίρεση υπαγωγή δεν είναι συνταγματικά θεμιτή.

Επιπλέον, δεν σημαίνει ότι απαγορεύεται η αναδρομική ισχύς των δικονομικών νόμων ή η υπαγωγή εκκρεμών υποθέσεων στη ρύθμισή τους ή επίσης η τροποποίηση της καθ' ύλη ή κατά τόπο αρμοδιότητας των δικαστηρίων ή η ίδρυση νέων δικαστηρίων (υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι όλα αυτά δεν αντίκειται σε άλλες διατάξεις του Συντάγματος, π.χ. στο στα άρθρα 7 ή 17).

Τέλος, δεν αποκλείει την βάση αντικειμενικών κριτηρίων παραπομπή μιας υπόθεσης από ένα δικαστήριο σε άλλο ομοειδές και ισόβαθμο που παρέχει τις ίδιες εγγυήσεις (π.χ. άρθρα 48 και 136 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας) ή την ανάθεση σε αυτό μερικότερων δικαστικών πράξεων (π.χ. διεξαγωγή αποδείξεων, λήψη μαρτυρικών καταθέσεων).

Σε τελευταία ανάλυση, απόκειται στον ερμηνευτή και στον εφαρμοστή του Συντάγματος να εξετάζει, στη συγκεκριμένη κάθε φορά περίπτωση-και στο πλαίσιο του ελέγχου της κατά περιεχόμενο συνταγματικότητας των νόμων (άρθρο 93, παράγραφος 4 του Συντάγματος)-, αν ορισμένο νομοθέτημα, με το οποίο επέρχεται μια οποιαδήποτε μεταβολή στη δικαιοδοσία, αρμοδιότητα, οργάνωση, σύνθεση, λειτουργία των δικαστηρίων, τείνει πραγματικά, έστω και μ προκάλυμμα γενικών διατάξεων, να αφαιρέσει ορισμένη υπόθεση ή ορισμένα πρόσωπα από το μέχρι τώρα αρμόδιο δικαστήριο, δηλαδή από τον «νόμιμο δικαστή», για να την υπαγάγει στη κρίση άλλου δικαστηρίου, hic et nunc, οπότε και μόνο παραβιάζεται το άρθρο 8 του Συντάγματος, διότι τεκμαίρεται ότι η αφαίρεση γίνεται με σκοπό την ευμενέστερη ή δυσμενέστερη αντιμετώπιση.

Στη πρώτη παράγραφο του άρθρου 8, το Σύνταγμα αναγνωρίζει μεν την σημασία της θέλησης των διαδίκων για την αρμοδιότητα των δικαστηρίων, με την έννοια ότι αποκλείει την υπαγωγή τους, παρά τη θέλησή τους, στη δικαιοδοσία δικαστηρίου, διαφορετικού από εκείνο που γενικά καθορίζεται από το νόμο. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι ιδιώτες -διάδικοι ή κατηγορούμενοι- μπορούν να επιλέγουν το δικαστήριο που θα τους δικάσει και να καθορίζουν

ή τροποποιούν την αρμοδιότητά του ούτε ότι μπορούν να υπάγουν οποιαδήποτε διαφορά τους σε διαιτησία , αλλά ότι απλώς επιτρέπεται η επίλυση διαφορών με εκούσια διαιτησία , υπό τις προϋποθέσεις που προβλέπει κάθε φορά ο νόμος.

Αποδέκτες του δικαιώματος

Φορέας των δικαιωμάτων που απορρέουν από το άρθρο 8 του Συντάγματος είναι, όπως καθίσταται άλλωστε σαφές από την ίδια την διατύπωσή του, ο κθένας, νομικό ή φυσικό πρόσωπο, Έλληνας ή αλλοδαπός. Από την ίδια τη φύση τους εξάλλου, τα δικαιώματα αυτά δεν μπορούν παρά να στρέφονται κατά την κρατικής εξουσίας, αφού αυτή καθορίζει την οργάνωση και την απονομή της δικαιοσύνης. Αποδέκτης της ισχύος τους δεν, στο πλαίσιο αυτό, μόνο ο νομοθέτης και η διοίκηση, αλλά επίσης και η δικαιοσύνη, κατεξοχήν μάλιστα τα όργανα που ασκούν τη διοίκηση των δικαστηρίων. Δεν πρόκειται πάντως αποκλειστικά για ατομικό δικαίωμα, με σκοπό την προστασία κυρίως της προσωπικής ασφαλείας και κατ' επέκταση των συμφερόντων γενικά των φορέων του, αλλά και για θεσμική εγγύηση²⁵. Και αυτό διότι ο καθορισμός της αρμοδιότητας και της σύνθεσης των δικαστηρίων με βάση κοινές για όλους γενικές και αφηρημένες ρυθμίσεις αυτονόητα συμβάλλει στην εύρυθμη λειτουργία και απονομή της δικαιοσύνης, με αποκλεισμό της αυθαιρεσίας. Συνεπώς, από την θέσπιση σχετικών διατάξεων στη κοινή δικονομική νομοθεσία, απορρέει ένα θεσμικό κεκτημένο. Έτσι, π.χ., πρέπει να θεωρηθεί ότι απολαμβάνει συνταγματική κατοχύρωση ο θεσμός της κλήρωσης των συνθέσεων στα ποινικά δικαστήρια, όπως αυτός καθιερώνεται στο άρθρο 17 του Οργανισμού Δικαστηρίων(ν.1756/1988, όπως τροποποιήθηκε με τον ν. 1868/1989)²⁶.

²⁵Σβώλου-Βλάχου, Το Σύνταγμα της Ελλάδας, Β', 1955

²⁶Καρρά, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, 1998

Αρμοδιότητα και Σύνθεση

Η έννοια του νόμιμου δικαστή , αναφέρεται σε δικαστήριο , πρόκειται δηλαδή ουσιαστικά για «νόμιμο δικαστήριο». Η αναφορά αυτή γίνεται υπό δυο έννοιες , την αντικειμενική (αρμοδιότητα) και την υποκειμενική (σύνθεση). Με την αντικειμενική έννοια η αρχή του νόμιμου δικαστή αναφέρεται στο δικαστήριο ου είναι αρμόδιο να δικάσει συγκεκριμένη κατηγορία υποθέσεων, με βάση γενικά και αντικειμενικά κριτήρια. Με την υποκειμενική έννοια, η αρχή του νόμιμου δικαστή αναφέρεται στη σύνθεση του δικαστηρίου, στους δικαστές δηλαδή στα πρόσωπα που θα συγκροτήσουν το δικαστήριο. Όπως η αρμοδιότητα, έτσι και η σύνθεση πρέπει να καθορίζεται με γενικά και αντικειμενικά κριτήρια και ασφαλώς δεν πρέπει να επιλέγονται οι δικαστές προκειμένου να δικάσουν συγκεκριμένες υποθέσεις.

ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Το ζήτημα του κωλύματος του δικαστή

Ένας από τους βασικούς όρους της αμερολοηψίας και γενικά της αντικειμενικής κρίσης του δικαστή είναι ο αποκλεισμός του από τη σύνθεση του δικαστηρίου που εκδικάζει υπόθεση για την οποία έχει διατυπώσει ή σχηματίσει προηγουμένως γνώμη. Ο κανόνας αυτός ισχύει σε όλα τα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη και κανείς δεν μπορεί ότι έχει πια το χαρακτήρα γενικής αρχής. Ο εν λόγω κανόνας είναι συνταγματικού επιπέδου, αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της δίκαιης δίκης και απορρέει από την αρχή του κράτους δικαίου, σύμφωνα με την οποία, η προκατάληψη είναι ασύμβατη όχι μόνο με την έννοια της δικαιοσύνης, αλλά και με το δίκαιο και τη λογική του δικαίου γενικότερα. Η ασυμβατότητα αυτή αποκλείει όχι μόνο από το πεδίο άσκησης της δικαστικής λειτουργίας, αλλά από την άσκηση όλων των λειτουργιών του κράτους.

Ο κανόνας αυτός για την διασφάλιση της αντικειμενικής κρίσης του δικαστή, παρατηρείται ότι ούτε ο νομοθέτης, ούτε τα δικαστήρια τον λαμβάνουν υπ' όψιν με ιδιαίτερη προσοχή και ευαισθησία. Ο κανόνας έχει τέσσερα βασικά στοιχεία. Αρχικά, ότι η συμμετοχή του δικαστή σε άλλη προηγούμενη διαδικασία κρίσης της υπόθεσης αποτελεί κώλυμα αντικειμενικού ή δομικού χαρακτήρα. Το κώλυμα συντρέχει όχι μόνο όταν ο δικαστής συμμετείχε σε προηγούμενη εκδίκαση της υπόθεσης, αλλά και όταν συμμετείχε σε άλλη, μη δικαστική, διαδικασία αντιμετώπισης. Το κώλυμα συντρέχει στο πρόσωπο του δικαστή, ανεξάρτητα με το αν συμμετείχε σε διαδικασία σχηματισμού γνώμης που είχε ως αντικείμενο της δίκης ή είχε άλλο μεν αντικείμενο, αλλά μπορούσε εκ πλαγίου να οδηγήσει σε σχηματισμό γνώμης για το εκδικαζόμενο αντικείμενο. Τέλος, το κώλυμα συντρέχει, αναξάρτητα αν συντρέχει στο πρόσωπο δικαστών που αποτελούν μειοψηφία ή πλειοψηφία του δικαστηρίου²⁷.

²⁷ Παραράς, Μελέτες IV

Δικαστικές επιτροπές-Έκτακτα δικαστήρια

Η παράγραφος 2 του άρθρου 8 του Συντάγματος που ορίζει ότι «δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια δεν επιτρέπεται να συσταθούν» συγκεκριμενοποιεί την απαγόρευση της παραγράφου 1 του ίδιου άρθρου, η οποία πάντως θα αρκούσε για να καλύψει το περιεχόμενο της παραγράφου 2.

«Δικαστικές επιτροπές» είναι οι αποτελούμενες από πρόσωπα -είτε δικαστικούς είτε άλλους λειτουργούς ή υπαλλήλους (πολιτικούς ή εκκλησιαστικούς) είτε ιδιώτες- που ορίζονται ειδικά για να δικάσουν μια υπόθεση και ιδίως συγκεκριμένα άτομα με σκοπό να τα καταδικάσουν ή αντίστροφα, να τα αθώσουν.

«Έκτακτα δικαστήρια», είναι τα δικαστήρια, των οποίων η σύνθεση και αρμοδιότητα δεν ορίζεται εκ των προτέρων, αλλά ιδρύονται ad hoc, εκ των υστέρων-ιδίως μετά την τέλεση μιας αξιόποινης πράξης ή τη δημιουργία μιας διαφοράς-, για να δικάσουν συγκεκριμένη υπόθεση ή ορισμένα πρόσωπα που είναι ήδη δεδομένα. Η διάκριση μεταξύ δικαστικών επιτροπών και εκτάκτων δικαστηρίων, έγκειται βασικά στο ότι τα δεύτερα είναι πάντως, από κάθε άποψη-οργάνωσης, σύνθεσης, λειτουργίας-, δικαστήρια, πράγμα που δεν συμβαίνει με τις «δικαστικές επιτροπές».

Τα έκτακτα δικαστήρια, για τα οποία γίνεται λόγος στο άρθρο 8 του Συντάγματος, δεν πρέπει να συγχέονται με τα «εξαιρετικά δικαστήρια» και τα «ειδικά δικαστήρια», για τα οποία θα κάνουμε λόγο παρακάτω.

Εξαιρετικά δικαστήρια-Ειδικά δικαστήρια

Με τα εξαιρετικά δικαστήρια (τέτοια είναι τα έκτακτα στρατοδικεία), των οποίων η λειτουργία προβλέπεται από το άρθρο 8 του Συντάγματος, όταν αναστέλλονται οι ατομικές ελευθερίες (βλ. και άρθρα 5-9 του ν. 566/1977 περί καταστάσεως πολιορκίας).

Με τα ειδικά δικαστήρια, δηλαδή ειδικής δικαιοδοσίας, που είναι αρμόδια για την εκδίκαση ορισμένου είδους υποθέσεων ή ορισμένης κατηγορίας προσώπων, όπως λόγου χάριν, το Συμβούλιο της Επικρατίας, το Ελεγκτικό Συνέδριο, τα δικαστήρια εργατικών διαφορών, τα δικαστήρια ανηλίκων κτλ.

Δεν αντίκειται προς τις διατάξεις της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 8 του Συντάγματος η ίδρυση, με νόμο, δικαστηρίων που ανταποκρίνονται στις σύγχρονες συνθήκες ειδίκευσης των κοινωνικών και ιδίως των οικονομικών σχέσεων, και τα οποία, για τους λόγους αυτούς, απαρτίζονται και από ιδιώτες που έχουν ειδικές γνώσεις και ειδική κατάρτιση και πείρα (π.χ. δικαστήριο σημάτων, τα δικαστήρια κοινωνικών ασφαλίσεων, τα διαιτητικά δικαστήρια, ενώ επίσης ανήκουν και τα εκκλησιαστικά δικαστήρια), υπό την προϋπόθεση πάντως ότι και τα δικαστήρια αυτά χαρακτηρίζονται από γενικότητα και αντικειμενικότητα σε ό,τι αφορά την υπαγωγή σε αυτά ορισμένων κατηγοριών υποθέσεων ή προσώπων.

Τα ειδικά και εξαιρετικά δικαστήρια δικάζουν υποθέσεις ειδικών κατηγοριών και αυτό είναι το στοιχείο που τα δικρίνει από τα τακτικά δικαστήρια που έχουν γενική δικαιοδοσία. Η υπαγωγή μιας υπόθεσης, που σεν ανήκει στον κύκλο την συγκεκριμένης ειδικής κατηγορίας, στη δικαιοδοσία αντίστοιχου ειδικού ή εξαιρετικού δικαστηρίου, αποτελεί παράβαση του άρθρου 8 του Συντάγματος, που κατοχυρώνει ακριβώς την υπαγωγή των υποθέσεων και των εν γένει διαδικών στο νόμιμο δικαστή τους²⁸.

²⁸Μάνεσης, *Ατομικές Ελευθερίες*, 1982

Περιπτώσεις αναστολής του άρθρου 8

Από το άρθρο 48 του Συντάγματος προβλέπεται η αναστολή του άρθρου 8 σε περίπτωση εξωτερικών ή εσωτερικών κινδύνων κτλ. Για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του 1952 το άρθρο 8 για το νόμιμο δικαστή περιλήφθηκε απρόοπτα –άγνωστο αν από παραδρομή ή παρανόηση ή επίτηδες- στα αναστελλόμενα άρθρα του Συντάγματος (πάντως η περίπτωση αναστολής του δεν είχε συζητηθεί καθόλου στις επιτροπές του Β΄ και του ΞΗ΄ Ψηφίσματος της Δ΄ Αναθεωρητικής Βουλής του 1946-1950). Πρέπει να σημειωθεί ότι για την λειτουργία των εκτέκτων στρατοδικείων, που είναι «εξαιρετικά δικαστήρια», δεν είναι άλλωστε αναγκαία η αναστολή του άρθρου 8, δεδομένου ότι η σύστασή τους προβλέπεται αυτοτελώς από ειδική διάταξη του άρθρου 48. Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 8 του Συντάγματος απαγορεύει μάλιστα τη λειτουργία του «εξαιρετικών δικαστηρίων», όπως ήδη τονίσαμε, αλλά και των εκτέκτων δικαστηρίων και των των δικαστικών επιτροπών.

Περίεργως και το Σύνταγμα του 1975 περιέλαβε το άρθρο 8 στις αναστελλόμενες, βάσει του άρθρου 48, διατάξεις. Με αυτό το δεδομένο η αναστολή του άρθρου 8 συνεπάγεται ενδεχομένως, τη δυνατότητα θέσπισης παρεκκλίσεων από την αρχή του νόμιμου δικαστήτης παραγράφου 1 του άρθρου 8, για λόγους αναφερόμενους πάντως στην ασφάλεια του κράτους, του πολιτεύματος και της δημόσιας τάξης. Είναι όμως αμφίβολο αν συνεπάγεται και τη δυνατότητα σύστασης των κατά κυριολεξία δικαστικών επιτροπών και εκτάκτων δικαστηρίων, που απαγορεύονται ειδικότερα από την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου. Διότι αυτό το ενδεχόμενο δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται προς την αληθινή θέληση του συντακτικού νομοθέτη, έστω και αν κατά τη ψήφιση του άρθρου 48 δεν είχε αντιμετωπιστεί το ζήτημα²⁹.

²⁹Μάνεσης, *Ατομικές Ελευθερίες*, 1982

Περίληψη Εργασίας

Στη πρώτη παράγραφο του άρθρου 8 του Συντάγματος καθιερώνεται η αρχή του φυσικού δικαστή. Η αρχή αυτή είναι πολύ σημαντική καθώς αποτελεί έναν αντικειμενικό κανόνα, του Δικονομικού Δικαίου, που αφορά τη δικαστική λειτουργία. Πρόκειται ταυτόχρονα, για ένα ατομικό δικαίωμα που συνδέεται με συνταγματικές εγγυήσεις. Σκοπός της, είναι η εξασφάλιση της δίκαιης δίκης, για κάθε πρόσωπο, φυσικό ή νομικό, Έλληνα ή αλλοδαπό. Αποτελεί, ουσιαστικά το θεμέλιο της δικαστικής προστασίας, η οποία είναι αναμφισβήτητα ένα από τα ζητούμενα σε μια κοινωνία δημοκρατικά οργανωμένη, όπως είναι η Ελληνική. Η πεμπτουσία της αρχής είναι η αποτροπή της αθέμιτης δικαστικής παρέμβασης και η εξασφάλιση της αμεροληψίας των δικαστών.

Βιβλιογραφία

- Ε.Βενιζέλος, Η αρχή του νόμιμου δικαστή και η κατάσταση της δικαιοσύνης, Δίκαιο και Πολιτική, 1983
- Γ.Βερβενιώτη, Διαιτητική Πραγματογνωσύνη, 1981
- Κ.Γεωργόπουλος, Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, 5^η έκδοση, 1993
- Π.Τ.Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο- Ατομικά Δικαιώματα. 1991
- Π.Τ.Δαγτόγλου, Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, 1994
- Ανδρ.Γ.Δημητρόπουλος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος ΙΙΙ, Θ' έκδοση, Αθήνα 2001
- Α.Καίσης, Ακύρωση Διαιτητικών Αποφάσεων, 1989
- Κ.Καλαβρός, Δίκαιο της Διαιτησίας, Ι.Εσωτερική Διαιτησία, 1993
- Β.Καράκωστας-Γεωργόπουλου/Αθανασούλη, Το Σύνταγμα- Ερμηνευτικά Σχόλια -Νομολογία, τ.μ. ΙΙ, 1991
- Α.Καρράς, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Αθήνα-Κομοτηνή, 1993
- Α.Κεραμέας, αστικό Δικονομικό Δίκαιο, γενικό μέρος, 1986
- Α.Κονταξής, Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας, 1993
- Α.Μάνεσης, Ατομικές Ελευθερίες, 4^η έκδοση, 1982

- Σ.Πανταζόπουλος, Η εξαίρεση του δικαστή, συμβολή στην αρχή του φυσικού δικαστή, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992
- Π.Παραράς, το Σύνταγμα του 1975-Corpus
- Π.Παράρας, Μελέτες IV
- Ν.Σαρίπολος, Συνταγματικό Δίκαιο, 1923
- Α.Σβώλος-Γ.Βλάχος, Το Σύνταγμα της Ελλάδας, 1955
- Χ.Σγουρίτσας, Συνταγματικό Δίκαιο, 1966
- Δ.Τσούρκας, Τα έκτακτα Δικαστήρια-συμβολή στην ερμηνεία και εφαρμογή του άρθρου 8, παράγραφος 2, 1987
- Θ.Φλογαίτης, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 1895
- Κ.Χρυσόγονος, Ατομικά Δικαιώματα, 1996

Μονογραφίες και άρθρα

- Δ25 σελ.588 επ., Η απόφαση του Α.Ε.Δ. για την συνταγματικότητα της διαιτητικής επίλυσης των διοικητικών διαφορών
- Π.Θεοδωρόπουλος, ΕλλΔνη, Η νομιμότητα της διαιτησίας, Αρχ.Ν 38, 567
- Γ.Μαγκάνης, Ο φυσικός και ο αφύσικος δικαστής, ΔΠ σελ.33 επ.
- Κ.Μπέης, Ο ισόβιος νόμιμος δικαστής και η κοινή γνώμη, Τμ προς τιμήν Γ.Ράμμου, τ.μ. II, 1979

- Κ.Μπέης, Τα συνταγματικά θεμέλια της δικαστικής προστασίας, αφιέρωμα στον Γ.Οικονομόπουλο, 1981, σελ. 195 επ.
- Δ.Μπαρδούτσος, Παρτηρήσεις στο Α.Ε.Δ. 24/1993, ΔΔ6 49 επ.

Νομολογία

- *Εφ Αθ. 2080/1982*, Δ14 σελ.3 (ρύθμιση που αποκλείει προσφυγή στα τακτικά δικαστήρια για ακύρωση διαιτητικής απόφασης, εφόσον ο αποκλεισμός έχει συνομολογηθεί με διαιτητική συμφωνία που κυρώθηκε με νόμο, δεν αντίκειται στο άρθρο 8 του Σ.)
- *Εφ Αθ. 4168/1982* (αντισυνταγματικότητα υποχρεωτικής διαιτησίας χωρίς συμφωνία των μερών)
- *ΑΠ. 356/1991* (υπαγωγή επίλυσης διαφορών ξένου επενδυτή και ελληνικού δημοσίου δεν αντίκειται στο άρθρο 8 του Σ.) Επ.ΕμΔ.1993, 386 επ.
- *ΑΠ. 1294/1992*, ΝοΒ 1993, 758 επ.
- *Α.Ε.Δ. 24/1993*, Δ25, σελ.12 (διαιτητική επίλυση φορολογικών διαφορών δεν είναι αντίθετη με το Σ.)
- *ΣτΕ 2152/1993*, Ολ. ΤοΣ 1994, 117 επ.
- *Ε.Δ.Δ.Α.*, υπόθεση Pfeifer κατά Αυστρίας, ΕΕΕυρΔ. 1993, 647
- *ΣτΕ 2724/1996*, ΕλλΔνη 1997, σελ.97
- *Ε.Δ.Δ.Α.*, υπόθεση Procola κατά Λουξεμβούργου, ΕΕΕυρΔ, 1993, 700 επ.

- *Α.Ε.Δ. 12/1997*, ΕλλΔνη, σελ. 1756
- *ΑΠ. 1/1997*, Ολ. ΕλλΔνη 1997, 727 επ.